

BİR HAYIRSEVER KADIN VAKIF: HALİME HATUN VAKFİYESİ VE MUHASEBE DEFTERLERİ

Sinan GİDER*

Öz

Vakıf müessesesi, bir toplumun sosyal, iktisadi ve dini yapısını destekleyen oluşumlardandır. Bu bakımdan vakıflar değerlendirilirken bütüncül olarak toplumsal yapı göz önüne çıkmaktadır. Bu çalışmada vakıf müesseselerinin toplumsal yapıya etkisi iktisat tarihi perspektifiyle incelenmektedir. Halime Hatun vakfı yerel anlamda Erzurum şehrinin sosyal, iktisadi ve dini yapısını vakfiyeler ve muhasebe kayıtları özelinde araştırılmasına kaynaklık etmektedir. Bu bağlamda Erzurum şehrinin vakıf akarlarının sağladığı gelirler ile akarların gelirlerinden elde edilen meblağların hangi alanlara harcadığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda vakıf ve şehir ilişkisi birincil kaynaklar üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Çalışma Osmanlıların son dönemlerinde vakıf kurumlarının devletin en güçlü yapılarından olduğunu görülmesini sağlamaktadır. Osmanlıların ülke genelinde girdiği iktisadi bunalımların yerel bölgelerde pek hissedilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim yerel bölgelerde devletin ulaşamadığı alanlarda vakıf kurumları hizmetlerini aksatmadan devam etmekteydiler. Halime Hatun vakfı özelinde devletin ulaşamadığı alanlarda şahsi vakıfların etkin oluşumunun toplumsal faydalar sağladığı tespit edilmiştir. Bu minvalde vakıf müesseselerinin bütüncül olarak merkezi yönetimi güçlendiren özelliklerinin yanında, yerel bölgelerde de toplumun sosyal, iktisadi ve dini kısımlarına katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Halime Hatun'un hayırsever amaçlarla kurduğu vakfı sayesinde hem kendi şahsına hem de toplumsal fayda sağlanması açısından Erzurum şehrinde önemli bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dönem itibarıyla şehirde dükkânlarda gelir-gider dengesinin nasıl işlendiği, ne kadar kar elde edildiği, muhasebe defter serileri incelenerek yıllara göre değişimlerin ne ölçüde sağlandığı analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisat tarihi, Vakıf, Şehir, Sosyal-iktisadi-dini yapılar, Muhasebe.

Jel Kodu: N0,N9,B0.

A Woman Endower Waqf: Halime Hatun's Waqf and Accounting Books

Abstract

The waqf institutions support the social, economic and religious structure of a society. Thus,, evaluating waqfs reveals the social structure in a holistic way. In this study, the impact of waqf institutions on the social structure is examined from the economic history perspective. The Halime Hatun Waqf is the object of the research with the specific certificates and accounting records. In this context, it is attempted to demonstrate how the waqfs' income is spent. Meanwhile, the relationship between the waqf and the city is evaluated through the primary sources. The study enables us to see that waqf institutions were among the most powerful structures of the state in the last periods of the Ottomans. It is seen by the waqf institutions that the country-wide economic crises experienced by the Ottoman Empire were not felt in the local regions. Indeed, in places where the state could not reach in local regions, waqf institutions maintained their services without interruption. In the case of the Halime Hatun Waqf, it was determined that the effectiveness of private waqfs in areas that the state cannot reach, provides social benefits. In this way, it is deduced that waqf institutions make contributions to the social, economic and religious segments of the society in local regions. In addition, their holistic characteristics strengthened the central administration. Halime Hatun gained an important place in the city of Erzurum in terms of benefiting both herself and the society by the waqf she founded. In this regard, it is analyzed how the income-expenditure balance was processed in a shop in the city, how much profit was made, and to what extent the changes occurred based on the years by examining the accounting book series.

Keywords: Economic history, Waqf, City, Social-economic-religious structures, Accounting.

Jel Code: N0,N9,B0.

* Dr, sinangidr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6408-0896>

Giriş

Tarih boyunca her toplumun veya devletin halka hizmet etmek için geliştirdiği kurumlar olmuştur. Bazı toplumlarda bu kurumlar belediye olarak hizmet verirken, bazılarında ise bireyler nezdinde şehre veya taşraya hizmet amacıyla yapılan sosyal çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Toplum ve devlete hizmet amacı güden, ekonomik kalkınmayı kurulduğu bölgede destekleyen, organize ve kurumsal olan vakıflar topluma hizmet edilmesinin gereksinimi ile ortaya çıkmış yapılardandır. Bu bakımdan vakıf kurumları değerlendirilirken vakıfların toplumsal ihtiyaçlardan ortaya çıktığı ve bu toplumsal ihtiyaçlardan dolayı halkın veya idarecilerin mülklerini vakıf bünyesine alarak vakıfları geliştirdikleri göz ardı edilmemelidir. Vakıfların İslam ülkelerindeki veya Osmanlı Devleti'ndeki rolü incelendiğinde toplumun veya bireylerin vakıf kurumlarını kullanarak zenginleşme amacı gütmadıkları görülmektedir. Vakıflar Osmanlılarda zenginleşme amacı taşımadıkları gibi aksine mal varlığının adaletli bir şekilde paylaşılmasına olanak sağlayan kurumsal bir yapı özelliği taşımıştır. Bu minvalde vakıf kurumları zengin bir kadın olan Halime Hatun vakfı özelinde de bakıldığında malın hayır işlerine tahsis edilmesi, işletmelerin mütevellî heyetleri tarafından idare edilmesi, zengin bir bireyin malının ortak ve adil bir düzen içinde sistematik ve denetlenebilir şekle alındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda vakıf kurmanın mülkün bireyden çıkıp topluma adaletli bir şekilde mal edilmesi gelir dağılımını iyileştirme imkânı sunduğu görülmektedir. Zira Osmanlı Devleti bireylerin tek başına zenginleşmesinin yerine toplumun adaletli bir şekilde ekonomik güce sahip olmasını desteklemiş ve vakıf kurumlarının meydana getirilmesinde teşvik edici olmuştur. Vakıflar Osmanlı toplumunda adil bir ekonomik düzenin oluşmasını sağlayan önemli etkenler arasında olmuştur. Adil toplum düzenini destekleyen Osmanlı Devleti vakıf kurumları aracılığıyla hem adil düzenin tesis edilmesi hem de iktisadi canlılığı kurdukları şehirlerde sağlamaya çalışmışlardır.

1800'lü yıllardan itibaren Erzurum İran saldırılarından kurtulmuş, yerine Rus saldırıları başlamıştır. Erzurum'un 19. yüzyıl boyunca Rus saldırılarına maruz kalması şehrin iktisadi durumunun gerilemesine de sebebiyet vermiştir. Bu saldırılardan dolayı şehir halkı vakıf kurumlarıyla sosyal ve ekonomik hayat canlı tutulmaya çalışılmıştır. Şehir halkı yaşanan saldırılardan dolayı iktisadi sorunlarla uğraşmış ve şehrin refah seviyesi gerilemiştir. Vakıf kurumlarının taşınmazları, şehirdeki ticari hayatın zenginliği iktisadi canlılığın vakıflar aracılığıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum vakıflarla ilgili kaleme alınmış eserlerde de görülmektedir.

Vakıflarla ilgili çalışmalarda vakıfların sosyal-ekonomik-kültürel-dini yönleri bütüncül olarak ele alınmaktadır. Nitekim vakıflarla ilgili birçok kaynağın mevcut olduğu bilinmektedir. Literatür incelendiğinde M. Fuad Köprülü'nün 'Vakıfların Hukuki Mahiyeti' adlı eserinde vakıfların genel yapısının anlatıldığı, kuruluş esaslarının belirtildiği, hukuki dayanaklarının tespit edildiği, oluşum şekillerinin aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bahaeddin Yediyıldız'ın kaleme aldığı 'XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi' adlı eserde vakıf kurumlarının menşei hakkında genel bilgiler verilip devamında arşiv kaynakları tespit edilerek birçok vakıf kurumunun vakfiyeleri incelenmiş, gelir-gider dengeleri ortaya çıkarılmıştır. Yediyıldız bu eserinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden tespit ettiği vakfiyelerin nerede kuruldukları, kuruldukları şehre hizmetleri, gelirlerinin hangi alanlara dağıtıldığını, vakfa kalan kar oranlarını incelemiştir. Murat Çizakça'nın 'İslam Dünyasında Vakıflar' isimli eserinde Vakıfların yapısı ile ilgili bilgiler verilmiş, İslam dünyasında vakıfların ehemmiyeti anlatılmış ve İslam iktisadi olarak para vakıfları üzerinde durulmuştur. Ziya Kazıcı'nın 'Osmanlı Vakıf Medeniyeti' adlı eserinde vakfın tarifi, kuruluş esasları, vakfiyeler, Osmanlılarda vakıfların genel hatları incelenmiştir. Nazif Öztürk 'Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar' eserinde de yine vakıfların genel alanları üzerinde bilgiler verilmiştir. Vakıf kurumlarının sosyal ve iktisadi faydalarının İslam ülkelerindeki faydaları üzerinde duran ve gelir adaletsizliğinin doğu toplumlarında vakıflar aracılığıyla azaldığını gösteren çalışmalar yapan Ahmet Tabakoğlu'nun 'Türkiye İktisat Tarihi' eserinde bu konular

incelenmiştir. Vakıflarla ilgili literatür taraması yapıldığında bu başyapıtlar haricinde pek çok eserin, makalenin mevcut olduğu görülmektedir. Bunun yanında literatür taraması yapılan eserlerin içerikleri incelendiğinde vakıf, vakfiye, gelir-gider dengesi, sosyal, dini, iktisadi hizmetlerin şekilleri de öğrenilmektedir. Bu eserlerden de anlaşılmaktadır ki batı merkezli iktisat araştırmalarının sanayileşme üzerine değerlendirdiği Osmanlı ekonomisinin öncelikli olarak toplumsal eşitliğin sağlanması, tekelleşmelerin önüne geçilmesi ve diğer alanlarda olduğu gibi iktisadi alanlarda da adil düzenin tesis edilmesi üzerine kurulduğu görülmektedir. Osmanlıların gayesi saf bir sanayileşme adımını sağlamak olmamıştır. Nitekim eşit hak ve temeller ile toplumun gelişimi öncelik tutulmuş ve vakıflarla bu durum desteklenmiştir.

Bu bağlamda vakıf kurumlarının bir bölgenin veya şehrin gelişimine sosyal, kültürel, ekonomik ve dini yönden hizmetler eden belediyecilik anlayışını bireysel yürüten kurumlardan olduğu söylenebilir. Nitekim bu araştırmanın konusu Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında Erzurum vilayetinde vakfiyesi ve muhasebe kayıtları tespit edilen ve vilayetin toplumsal yapısını, kadın bireylerin işletme sahibi olma durumlarını, mülk edinme veya mülklerini vakfetmeleri incelenmiştir. Bir şahsın mülkünü ortak fayda amacı ile bulunduğu şehre veya mahalleye vakfetmesi, vakfin akarlarından elde edilen gallerin (gelirin) mahalle ve şehir halkının ortak faydasına sunması bu vakfin sağladığı sosyal ve ekonomik faydalar arasında gösterilebilir. Bunun yanında Halime Hatun vakfında camilerin eksikliklerinin giderilmesi gibi dini hizmetlerde vakfin konusunu kapsayan ve içerikte işlenen kısımlarıdır.

Bu vakıf çalışmasının ana teması Osmanlı dönemindeki vakıfların topluma sağladığı sosyo-ekonomik faydaların vakfiye ve muhasebe verileri üzerinden tespit edilmesi, dönem içinde kadınların mülk sahibi olmaları, sosyal hayatta aktif olmaları, vakıf kurumlarında kadın şahısların etkin oluşudur. Bunun yanında araştırma 19. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin doğudaki bir şehrinde vakıf kurumları aracılığıyla yapılan hizmetlerin, hayır işlerinin neler olduğu, vakıf gallelerinin nasıl değişkenlik gösterdiği, yıllara göre vakıf muhasebe gelirlerinin arttığı gözlenmiştir. Vakıf gelirlerinin muhasebe kayıtlarında artmasının tespit edilmesi ile vakıf kurumlarının sadece hayır işlerine aktarılmadığı, mülkü vakfeden şahsın icare (kira) gelirlerinin de bununla birlikte arttığı anlaşılmaktadır. Bu vakıf çalışmasında Osmanlı Devleti'nin doğu vilayeti olan Erzurum şehrinde 19.yüzyılda bir vakıf kurumunun topluma ve şehre yaptığı hayri işlerin anlaşılmasına, vakfin muhasebe kayıtlarında gelirlerinin artmasıyla dini ve sosyal hizmetlere ayrılan payın artmasının katkısı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan çalışmanın sorunsalı ele alındığında vakıf araştırması mekân ve zaman ile sınırlandırılıp şehir ve dönemle ilgili bir vakfin gelir-gider dengesi, vakfin hayır işlerine ayrılan bütçesinin ne kadar olduğu, şehre ayrılan bütçenin dini ve sosyal alanlarla sınırlı olduğu, vakfin senelik kar oranının arttığı tespit edilebilmiştir. Halime Hatun vakfının sosyal hizmetleri olarak belirli dönemlerde kurbanların adak edilmesi ve geliri düşük ailelere yardım olarak dağıtılması gösterilebilir. Bu bakımdan araştırmanın literatüre katkısı Erzurum şehrinde Halime Hatun vakfı özelinde vakıfların sosyal ve dini hizmetlerinin anlaşılmasını sağlamak, kadınların 19. Yüzyıl Osmanlısında devletin bir doğu vilayetinde işletme sahibi olmalarının tespit edilmesinin diğer çalışmalara daha geniş perspektif sunmasına olanak sağladığı görülmüştür.

Vakıf araştırmasının genel yapısının anlaşılması için vakfin kurumsal özellikleri, kelime manaları, çeşitliliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda vakıf kurumu İslam aleminde sosyal, iktisadi, dini, beledi gibi çeşitli hizmet alanlarında önemli yer kapsamaktadır. Nitekim bu durum vakıfların İslam coğrafyasının her bölgesinde ve her döneminde aktif rol üstlenmesine olanak sağlamıştır. Vakıf kurumunun genel manası incelendiğinde kelimenin kökenine değinmek gerekir. Vakıf, kelime manası itibarıyla Arapçadan intikal etmiştir. Kelimenin tanımında 'bir kelimeyi kendinden sonraki kelimedenden ayırmak, bir malı hapsedmek, durdurmak' gibi çeşitli manalar taşımaktadır (Akgündüz, 2013; Berki, 1946; Türkiye Diyanet Vakfı [TDV], 2012; Yazır, 1997).

Vakıf kelimesinin çoğul anlamı incelendiğinde ‘evkaf’ kelimesi şekline dönüştüğü görülmüştür. Vakıf kurumunun oluşumunu meydana getiren vakfiyenin kelime manasına bakıldığında ‘vakfedilen bir malın hangi hayır işlerine kullanılacağını ve ne şekilde idare edileceğini belirten senet’ anlamını içermektedir (Öztürk, 1995; TDV, 2012). Vakfiye tam olarak vakıf kurumunun oluşturulduğunun beyan edilmesinden sonra senet şeklinde tescillenme işlemine denir (Şeker, 2007).

Farklı bir söylemle ifade edilecek olursa, vakıf müessesesini meydana getiren kişiye ‘vakıf’, vakfedilen mülke ‘menkuf’ denilmektedir. Bu bağlamda kendisinden yararlanan mülklere ‘hayrat’, bu mülklerin korunması ve topluma katkı sunması için meydana getirdikleri taşınmazlara ‘akar’ denilmektedir. Vakıflar akar sayılarına göre değerlendirilmekte, akar sayısı fazla olan vakıfların büyük bütçeli vakıflar olduğu anlaşılmaktadır (Gündüz, 2009).

Vakıf kurumunun anlam bütünlüğü geniş bir manayı kapsamaktadır. Vakıf kurumu amacı ve mahiyeti olan bir müessese özelliği taşımaktadır. Vakfın hukuki ve içtimai tarafına bakıldığında “Vakıf; amaç bakımından hukuki tasarrufları iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki müteakıl ihtiyaç ve menfaatleri geliştirmek ile ikincisi insani yardımı istihdaf etmektedir. İlk kısım incelendiğinde var olma mecburiyetinin ve ikinci kısımda ahlak-ı fazılının gerekliliğidir. Vakıf gayesi bakımından incelendiğinde hukuk terminolojisinde yardımı sürekli kılan kurum olarak ifade edilebilir. Kısacası var oluş gayesinin ana teması yardım tedarik etmek olan vakıf kurumu, insanlara tahsis edilip yardımı devamlı amaç edinen bir özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Vakıf müessesesi hukuki kurumlar içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim vakıf, hayır ve faydalı olmayı kendisine ilke edinen kurumların en önemli kısmını oluşturmaktadır (Yazır, 1997).

Hayır amacı güden vakıf kurumu, vakfeden tarafından mülki haklarından vazgeçilip fayda kıstasını gaye edinerek bireysel haklarından feragat etme amacı taşıyan kurum olarak tanımlanabilir. Vakıf Allah mülkü olarak tasvir edilerek vakfın mülkiyet hakkı kuruma intikal ettiğinden satış işlemleri söz konusu olmamaktaydı. Bu bakımdan bir vakfın kurulmuş olmasından sonra herhangi bir ticari satış söz konusu olmamaktaydı. Vakıfların kuruluş gayeleri ve vakfediliş esasları incelendiğinde dini hizmet maksadı ilk sırada gelmektedir. Pek çok örnekte camilerin vakıf vazifesi ifa ettikleri görülmüştür. Bunun yanında zirai araziler, arsalar, gayrimenkul ve menkul mülkler de vakıf vazifesi gören camilere bağlanmıştır. Vakıf kurumları icare, galle gibi kavramları içinde barındırdığı gibi bir bölgenin veya bir şehrin toplumsal, ekonomik yapısını temelden etkileyen kurumların başında gelmektedir (Leeuwen, 2012).

Bir birey vakıf kurduğunda vakfın mülki haklarından feragat ettikten sonra idareci görevini üstlenebilmekteydi. Vakıf kurumunun bu şartlar altında oluşturulmasının gayesi hiç kuşkusuz vakıf vefat ettiğinde veya soyunun devam etmemesi halinde vakfettiği mülklerin hayır işlerindeki durumunun devam etmesi olmuştur. Eğer vakıf vefat etmiş, soyu devam etmemişse, vakfın idare görevi genelde mahalledeki cami imamlarına geçmekteydi. Bu sayede vakfın sürekliliği sağlanmaktaydı. Mütevellilik görevi şahıslar arasında vakıf kurumunun kuralları çerçevesinde devredilmekteydi. Nitekim bu kurumsal düzen vakıf kurucusunun mülklerini korumasını sağlamak ve vakıf mallarının devamlılığını tesis etmekteydi (Leeuwen, 2012).

Vakıf müesseselerinin oluşturduğu kurumsal yapı nedeniyle miras bırakma işlemi gibi görünmesinin de önü kesilmiş olmaktadır. İslam hukukunun mahiyeti itibariyle şahsi çıkarların vakıf kurumları üzerinden amaçlanması engellenmekteydi. Vakıf gaye olarak toplumun ekonomik ve sosyal yapısını pozitif yönde etkilemeyi hedef edinmiştir (Çilingir, 2018). Bu minvalde vakıflar sosyo-ekonomik temellendirmelerin içinde eğitim, din, beledi gibi hizmetleri kapsamlı şekilde yapmayı amaç edinmekteydi. Fakirlere yardımların yapılması, çeşmelerin yapılması veya tamir edilmesi gibi hizmetler vakıfların etki alanında bulunmaktaydı (Gider, 2022).

Çalışmanın evreleri incelendiğinde giriş kısmında vakıflarla ilgili genel kanılar ve literatürde vakıf konusu ele alınmış ve vakıflarla ilgili tanımlamalar, içerikleri hakkında detaylı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. İkinci kısımda çalışmanın yöntemi ana başlığı altında araştırmanın deseni işlenmiştir. Devamında araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın etiği şeklinde başlıklarla çalışmanın genel mahiyeti, problematiği anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde Halime Hatun Vakfı bünyesinde elde edilen bulgular aktarılmıştır. Bu bulgular çalışmanın ana malzemesi olan vakfiye belgesi üzerinden aktarılmıştır. Bulgular kısmında tespit edilen diğer belgeler Halime Hatun Vakfına ait muhasebe defter kayıtları olmuştur. Burada tespit edilen arşiv belgeleri araştırmanın ana şemasının nihai halini almasını sağlamıştır. Çalışmanın ana şematığı bulgular kısmında vakfiye ve muhasebe defterlerinin içerikleri arşiv belgelerinin taranması ile tespiti neticesinde Halime Hatun Vakfının şehre ve halka sağladığı hizmetlerin anlaşılmasını sağlamıştır. Çalışma son kısımda tartışma ve öneriler kısmı ile sonuçlandırılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Literatür incelendiğinde vakıf konusu üzerine pek çok kitap, tez, makalenin yazıldığını görmekteyiz. Bu çalışmalarda eserler şehir vakıfları, bölge vakıfları, şahıs vakıfları gibi konular üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmanın amacı ve önemi Erzurum şehrinin 19. yüzyıldaki durumunu ve bölge içindeki önemini vakfiye kayıtlarından aktarmaktadır. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinden elde edilen bulgular üzerinden kaleme alınmış olması çalışmanın önemini bize göstermektedir. Halime Hatun Vakfı ile ilgili ele alınan araştırma birincil kaynak kullanılarak incelenmiştir. Araştırma konusu itibariyle doğrudan arşivlerden elde edilen belgelerle ilk kez bu çalışmada araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu bakımdan çalışma vakıf konusunda ele alınan belgeler değerlendirildiğinde orijinal bir araştırma olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada incelenen birincil kaynaklar dönem içindeki Erzurum şehrinin sosyal, ekonomik ve dini yapısını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bunun yanında Halime Hatun'un şahsı üzerinden Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminden uzak bir şehri olan Erzurum'da kadınların vakıf kurabildikleri, hayır işlerinde aktif olabildikleri ve sosyal hayatın içinde rol aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Halime Hatun Vakfı bünyesinde vakfiye ve muhasebe kayıtları Erzurum şehrinin 19. yüzyıldaki durumunu dönemsel olarak anlamamızı sağlamaktadır. Çalışma arşiv kayıtları üzerinden birincil kaynaklar tespit edilerek günümüz Türkçesine çevrilip araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Araştırmanın kapsamına bakıldığında vakıfların Osmanlı toplumunda güvenin ve refahın tesisini sağlayan kurumlar olduğu, toplumun kültürel, siyasi, ticari, eğitim, dini gibi çeşitli alanlarında bütüncül hizmetler ettiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın diğer bir önemi hiç kuşkusuz Osmanlı kadınlarının vakıf kurumlarında yönetici olabildikleri, bu kurumlarda eğitim verebildikleri, mütevellî olabildikleri görülmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırmanın motivasyonu belirlenirken vakıfların kuruldukları bölgelerde veya şehirlerde sosyal ve ekonomik kalkınmaya etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Vakfiye ve muhasebe içerikleri üzerinden sosyal olarak yapılan yardımlar, dini olarak camilere ayrılan bütçe ve iktisadi olarak şehrin işletmelerinin kar oranlarının bir vakıf özelinde artışının tespiti görülebilmektedir. Bu yolla bir vakfın özelinde şehre sağlanan iktisadi canlılık tespit edilebilmektedir. Bunun yanında mülklerini vakfeden şahısların dükkân gelirlerinin de arttığı anlaşılmaktadır. Dükkân gelirinin artmasının mülklerin vakfedilmesi neticesinde olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde doğu bölgesinde bulunan Erzurum şehrinin Halime Hatun vakfı örneği üzerinden şehrin ve bölgenin vakıf kurumları ile canlılık kazandığı, vakıf bünyesine giren işletmelerin kar oranlarının arttığı muhasebe kayıtları incelenerek görülmüştür.

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma incelendiğinde sosyal, ekonomik, dini, kültürel analiz deseninin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Araştırmanın içeriğinde kullanılan belgeler birincil kaynaklar etrafında şekillenmiştir. Birincil kaynaklar arşiv belgelerinin tespiti ile elde edilmiş ve vakıf konusu ile ilgili yazılmış eserlerle desteklenmiştir. İçerik analizi incelendiğinde arşiv kaynakları, vakfiye, muhasebe kayıtları ve konu ile ilgili eserler belirli bir materyalin araştırılması, tespit edilmesi, anlamlandırılması, sistematik bir şekilde evrakların yorumlanması ile neticelenmiştir. Araştırmanın deseninin anlaşılması için genel çerçeve ve içeriğe bakıldığında Erzurum’da kurulmuş bir vakıftaki gelirlerin ve giderlerin değişimi, hangi alanlara vakıf gelirlerinin aktarıldığı ve sosyo-ekonomik katkıları anlaşılabilir. Bir vakfın bir şehre sağladığı faydalar bu araştırmanın genel deseninin kapsamaktadır (Akgündüz, 2013; Berki, 1946; Günay, 2012; Şeker, 2007). Birincil kaynaklar olarak VGMA ve BOA arşivlerinden tespit edilen defterler taranmış, Halime Hatun Vakfı incelenmiş, vakfiye ve muhasebe defterleri üzerinden araştırma temellendirilmiştir. Vakfiye şehrin 19. yüzyıldaki gelişimini, hayırseverin vakfedilen taşınmazların durumunu gösterirken aynı zamanda mahalledeki ticarethanelerin kiralarının meblağını da bize göstermektedir.

2.2. Araştırma Etiği

“Bir Hayırsever Kadın Vakfı: Halime Hatun Vakfiyesi ve Muhasebe Defterleri” adlı bu çalışma Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv belgelerinden istifade edilerek ve bazı vakıf eserlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada bilimsel araştırma ve akademik etik kurallarına uygun davranılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Halime binti Abdullah ve Vakfı

Osmanlı döneminde vakıflar imparatorluğun her bölgesinde sosyal ve iktisadi kalkınmayı destekler mahiyette kurumsallaşmıştır. Nitekim vakıf müesseseleri imparatorluğun her bölgesinde etkin bir şekilde sosyal belediyeçilik işlemlerini icra etmekteydi (Bulut, 2014). İmparatorluğun geneline bakıldığında erkek vakıfların her bölgede vakıflar kurdukları görülmüştür. Fakat aynı durum kadın vakıflar için geçerli olmamıştır. Kadın vakıflar genellikle hayırseverlik işleriyle ilgilenmiş ve bu minvalde vakıflar kurmuşlardır (Yüksel, 1999). Kadın vakıflar payitaht merkezine yaklaştıkça sayısal olarak artmaktaydı. Kadınların payitaht merkezine yaklaştıkça etkinliklerinin artması ve saray efradına yakın olması nedeniyle sosyal hayatta diğer bölgelere nazaran daha aktif olmaları kadın vakıf sayılarının da artmasını sağlamıştır. Payitaht merkezi ve çevresinde kurulmuş pek çok vakıf bizzat hanedana mensup kadın vakıfların kurdukları veya destekledikleri kurumlar olmuştur (Demirel, 2006). Bu bakımdan merkezden uzak bölgelerden biri olan Erzurum’da kurulmuş vakıfların kadın vakıflar eliyle teşkil edilmiş olması önem arz etmektedir. Nitekim XVIII. yüzyılda Erzurum şehrinde Halime Hatun tarafından kurulan vakıf hem dönem olarak hem de mekân olarak müstesna bir örnek teşkil etmektedir.

Halime Hatun, Erzurum’da yaşayan hayırsever kadın vakıflarından biridir. Halime Hatun, Erzurum’un Yeğen Ağa mahallesinde ikamet etmiştir. XVIII. yüzyılda yaşayan Halime Hatun o dönemde kadın vakıflarda pek bulunmayan esnaf gruplarına ait işletme mülklerine sahip olmuştur. Bu işletmeler içinde ekmeççi, kebabçı, alefdar dükkanlarının nıfı hisselerini vakfetmiştir. Vakfiyesinde vakfettiği taşınmazlarla ilgili teferruatlı bilgiler verilmiştir. Vakfiyenin içeriğinden Halime Hatun’un bu dükkanların tek sahibi olmadığı ortak mülkler olduğu anlaşılmıştır. İncelenen vakfiyede Halime Hatun’a ait dükkanların hisseleri vakıflaştırılmıştır. Diğer ortağın böyle bir girişimde bulunmadığı görülmüştür. İncelenen vakfiyede anlaşıldığı üzere Halime Hatun’un Sadriye Hatun’un kızı olan Fatma Hanım adlı şahsın oğluya hisseli olduğu görülmüştür. Fatma Hanım’ın oğlu Mehmet Emin Bey ile üç adet dükkânda ortaklık yaptığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda vakfın akarının hisseli olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, 583, 90).

Vakfiye şartları incelendiğinde her sene vakıftan sağlanan galleden evvela dükkanların tamir ve termiminin görülmesi belirtilmiştir. Tamir ve termimler sağlandıktan sonra kalan meblağdan dört adet koyunun senelik adak edilmesi şart konulmuştur. Bunun yanında mahallede bulunan Yeğen Ağa camisine her sene berat dökülmesi ve fakir ahaliye senelik yardımda bulunulması kararlaştırılmıştır. Vakfın gallesinden kalan baki paranın ise mütevelliyeye bırakılması sağlanmıştır. Vakfiyenin bitişinde ise vakfın varlığı ve sürekliliği için yazılan kurumsal içerikler mevcuttur (VGMA, 583, 90).

Halime Hatun vakfının kuruluş tarihi olarak vakfiyede 15 Ramazan 1277/27 Mart 1861 senesi geçmesine karşın vakfın asıl kuruluş tarihinin 7 Zilkade 1192/27 Kasım 1778 olduğu vakıf muhasebe defterlerinde tespit edilmiştir. Vakfiyede 1277 senesinin yazılmasının sebebi vakıfla ilgili oluşmuş mütevellî sorunundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı mahkeme heyeti vakfiyenin bir örneğini arşivlerden tespit edip yaşanan anlaşmazlığı karara bağlamıştır. Bunun sonucunda vakfiyenin mahkeme heyetinde karara bağlandığı tarih güncellenmiştir (VGMA, 12115, 93).

İncelenen vakfiyede vakfedilen taşınmazların yıllık kar oranları, gelir-gider hesapları farklı tarihler baz alınarak karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Muhasebe defterlerinde akarlardan elde edilen senelik icare gallesinin meblağı, akarların icarelerinden yapılan sosyal hizmetlerin dağılımı ve işletmelerin bakımlarından kalan paranın mütevelliyeye devredilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda Halime Hatun vakfı uzun soluklu bir vakıf olmuş ve XIX. içinde muhasebe defterleri takip edilmiş bir vakıf özelliği taşımıştır.

3.2. Halime Hatun Vakfı Muhasebe Defter Örnekleri

Vakıflar, sosyal güvenliğin ana esası olması yanında eğitim, din, ziraat, kültür, sosyal destek ve sağlık fonlarının yürütülmesini sağlayan mali bir müessesedir. Vakıf müessesesi Osmanlı mali teşkilatında merkez maliyesi ve tımar sisteminden sonra devletin ekonomisine katkı sunan üçüncü büyük kurum olmuştur. Nitekim vakıflar Osmanlı mali teşkilatı içinde kendi bünyesinde işçilerin maaşları, cari giderlerin finansal olarak desteklenmesi gibi kurumsal iktisadi çerçeveler oluşturmuştur. Bu durum vakıfların Osmanlı mali sisteminde ilk üç önemli kurumlardan biri olduğunu göstermektedir. Muhasebe sistemi ise vakıfların ödemeler dengesini sağlayan, kurumlarla ilgili bilgileri düzenleyen ve sistematik bir şekilde dengeleyen yapı özelliğini taşımaktadır. Muhasebe defterleri Osmanlı mali sistemi içinde denetleme mekanizmasını destekleyen, gelir-gider dengesinin bozulmamasını sağlayan defterlerin başında gelmektedir. Vakıf kurumlarında muhasebe defterleri bir muhasebe kültürünün oluşmasını sağlamıştır. Nitekim vakıflarda tutulan muhasebe defterleri muhasebe sisteminin ne denli önem teşkil ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan muhasebe defterleri vakıfların gelir gider bütçelerini tutan, denetim ve danışma sağlayan öğelerin başında gelmektedir. Vakıflarla ilgili yaşanan sorunlar genellikle muhasebe defterlerine danışılarak çözüm yoluna gidilmiştir. Bunun yanında vakfın kar-zarar dengesinin görülmesi, bir sonraki yıla planlı bir bilançonun oluşturulması muhasebe defterleri aracılığıyla oluşmuştur (Şensoy, 2014).

Muhasebe defterleri incelenen Halime Hatun vakfının dükkanları hisseli olup, muhasebe hesapları hisseli şekilde oranlanmaktadır. Veriler tabloda Halime Hatun'un vakfından kendi hissesinin meblağları üzerinden değerlendirilmiştir. Muhasebe defterlerinde vakıfnamede geçen kebaççı ve fırıncı dükkanları 11 yıllık seriler dikkate alınarak elde edilmiştir. Defter numaraları 12115, 12746 olan kayıtlar içindeki veriler değerlendirilmiştir. İncelenen defter serileri birbirini destekler nitelik göstermektedir. Bu bakımdan veri serileri tutarlılık göstermektedir.

Tablo 1. *Muhasebe Defter Örneği-1259 Senesi*

Kuruş		Senelik Hasılat
500	Gölbaşında 1 adet kebabçı dükkânı Müsteciri Alik zimmi	
160	1 adet alefdar dükkânı	
660	Senelik toplam hasılat	
330	Nısıf mülk hisse sahiplerine	
330	Toplam hasılat	
		Senelik Masraf
120	Kurban Bayramı'nda 4 koçun adak edilmesi	
074	Yeğen Ahmet Ağa camii şerifine 3 adet berat, 21 kıyye (aydınlatma-Şem'i revgan)	
070	6 kıyye helvalık, 6 kıyye yağ	
264	Toplam masraf	
		Gelir-Gider Denkleştirmesi
330	Senelik hasılat	
264	Senelik masraf	
066	Vakfın hayırlardan kalan parası	
12,5	Çalışanların maaşı	
03,5	Muhasebe harcı	
50	Vakfa baki kalan	

(VGMA, 12115, 93, 149).

Halime Hatun vakfının 1259 senesindeki muhasebe defteri incelendiğinde tablo 1'den de anlaşılacağı üzere 2 dükkândan elde edilen senelik hasılatın 660 kuruşa tekabül ettiği belirtilmektedir. XIX. yüzyıl içinde Erzurum şehrinde kebabçı ve alefdar dükkânlarının gallelerinden elde edilen gelirlerin dönem itibarıyla yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim aynı dönem içinde başka dükkânların gelirleri takip edildiğinde düşük gelirlere sahip oldukları tespit edilmiştir. Vakıf gelirlerinin önce dini ve sosyal hizmetlere ayrıldığı, bunun neticesinde 264 kuruş masrafın yapıldığı incelenmiştir. Vakfa kalan 66 kuruştan ise vakıf içindeki maaş ve muhasebe giderlerinin yapıldığı ve vakfa kalan paranın senelik 50 kuruş olduğu fark edilmiştir. Buradan hareketle Halime Hatun vakfının dini ve sosyal gayeler güttüğü ifade edilebilir. Bunun yanı sıra muhasebe defter örneklerinde dükkânların Alik isminde bir şahsa kiralandığı görülmektedir.

Tablo 2. *Muhasebe Defter Örneği-1264 Senesi*

Kuruş		Senelik Hasılat
150	Gölbaşında 1 adet kebabçı dükkânı	
350	1 adet alefdar dükkânı	
500	Nısıf mülk hisse sahiplerine	
500	Senelik toplam hasılat	
		Senelik Masraf
088	4 kuruştan 22 kıyye (aydınlatma) Yeğen Ahmet Ağa camisine	
105	35 kuruştan 3 adet koçun adak edilmesi	
060	Vakfiyenin ölmüşlerinin ruhu için helva	
253	Toplam masraf	
		Gelir-Gider Denkleştirmesi
500	Senelik hasılat	

253	Senelik masraf
247	Vakfın hayırlardan kalan parası
012	Çalışanların maaşı
003	Muhasebe harcı
232	Vakfa baki kalan

(VGMA, 12746, 6, 16).

Vakıf muhasebe defteri incelendiğinde 1259 yılındaki tablo 1’de gelirin 330 olduğu, 1264 senesine gelindiğinde ise tablo 2’de görüldüğü üzere gelirin 500’e kadar çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan 1264 senesinde nisf hisseden kalan payın 1259 senesine oranla 170 kuruş fazla olduğu tespit edilmektedir. Bu minvalde 1259 senesinden 1264 senesine doğru vakıf gelirlerinin giderek arttığı tespit edilmiştir. 1259-1264 senelerindeki masraflara bakıldığında vakıf masraflarının da gelire oranla azaldığı görülmektedir. Nitekim 1259 senesinde 264 kuruş olan masraf, 1264 senesinde 253 kuruşa düşmüştür. Vakfın dini ve sosyal hizmet alanlarına ayırdığı payın azaldığı anlaşılmaktadır. 1259 senesinde vakfa baki kalan paranın 50 kuruş olduğu, 1264 senesine gelindiğinde ise vakfa gelirlerden kalan paranın 232 kuruşa kadar çıktığı görülmektedir. 1259 senesinden 1264 senesine vakfın yüksek oranda kar elde ettiği ve vakıf gelirlerinin artmasıyla vakfın masraflarını düşürdüğü görülmektedir.

Tablo 3. Muhasebe Defter Örneği-1268-1269-1270 Seneleri

Kuruş		Senelik Hasılat
300	Gölbaşında 1 adet kebabçı dükkânı	
500	1 adet alefdar dükkânı	
800	Senelik toplam hasılat	
		Senelik Masraf
088	Berat (aydınlatma)Yeğen Ahmet Ağa camisine	
105	35 kuruştan 3 adet koçun adak edilmesi	
060	Kurban adak edilmesi	
171	Dükkanların tamir ve termimleri	
424	Toplam masraf	
		Gelir-Gider Denkleştirilmesi
800	Senelik hasılat	
424	Senelik masraf	
376	Vakfın hayırlardan kalan parası	
13,5	Çalışanların maaşı	
03,5	Muhasebe harcı	
359	Vakfa baki kalan	

(VGMA, 12746, 6, 2).

Halime Hatun vakıf muhasebe defterinde 1268 kayıtları tablo 3’te verilirken 3 yıllık verilerin toplamı olduğu için oranlar 3 ile çarpılmıştır. Bu bağlamda 1268 senesi muhasebe defterlerinde 1268, 1269, 1270 senelerine ait muhasebe gelir ve giderleri 3 yıllık olarak verilmiştir. Bu nedenle 1268 muhasebe defteri diye kayıt altına alınan defterin 1270 senesinde gelir ve giderlerin aynı görülmesi sebebiyle 3 yıllık olarak kayıt altına alındığı görülmektedir. 3 yıllık veriler olarak bakıldığında $800 \times 3 = 2400$ kuruş gelirin 3 yılın ortalaması olarak vakfa galle sağladığı görülmüştür. 3 yıllık masraflar incelendiğinde $424 \times 3 = 1272$ olarak tespit edilmiştir. Çalışanların maaşlarının 3 yıllık toplamının 40 kuruşa denk geldiği, muhasebe harcının ise 10 kuruşa oranlandığı incelenmiştir. $50 + 1272 = 1322$ kuruşun vakfın 3 yıllık verilerine bakıldığında toplam masraf yapıldığı görülmüştür. Toplam gelir-gider denkleştirilmesi 3 yıllık veriler neticesince $2400 - 1322 = 1078$ olarak vakfa kaldığı anlaşılmıştır.

1268,1269,1270 senelerinde vakıf gelirlerinin toplamının 1078 olduğu ve vakfın ortalama her sene 359 kuruş kar elde ettiği tespit edilmiştir. 1259 senesinden 1270 senesine değin süren 11 yıllık muhasebe defter serilerinin takipleri neticesinde vakıf gelirlerinin her sene giderek arttığı ve vakfa kalan paranın yüksek artış sağladığı gözlenmektedir. Muhasebe defter serileri 11 yılı kapsayan vakıf XIX. yüzyıl içinde önemli akarlara sahip olmakla birlikte düzenli kar elde etmiştir. Akarların sağladıkları galleler vakfın Erzurum şehri içinde önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Halime Hatun vakfının hisseli olan akarlarının dini ve sosyal hizmetleri yanında önemli karlar elde ettiği incelenen vakıfname ve muhasebe defter serileri ile tescil edilmiştir.

4. Tartışma ve Öneriler

Vakıf geleneği İslam dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim İslam dini anlayışının insanlara yardım etme gayesi vakıf kurumlarının ana hizmet temasını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ile vakıf kurumları devlet eliyle desteklenen bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde, vakıf kurumları hem hanedan üyeleri hem yerel ahali tarafından oluşturulmaktaydı. Vakıflar, sosyal ve ekonomik hizmetlerin bütüncül olarak tesis edildiği yapılar olarak görev görmekteydi. Osmanlı Devleti tarafından kamusal anlamda desteklenen vakıfların yerel halk tarafından da benimsenmesi ile devletin en ücra köşelerine sosyal ve ekonomik hizmetler yapılmaktaydı. Bu bakımdan yerel halkın oluşturdukları vakıflar eliyle sınır bölgelerindeki şehirlerde devlet idari gücünü korumakta ve halka bütçeden para ayırmadan hizmet etmekteydi. Bu hizmet görevini yerel halktan olan zengin şahıslar sağlamaktaydı. Bu yolla devletin yerine getireceği belediyeçilik hizmetleri zengin şahısların eliyle tahsis edilmekteydi.

Vakıfname bir vakfın kapsamının ve amacının belirlenmesi açısından mühim bir yerde bulunmaktadır. Halime Hatun vakıfnamesi bu minvalde amacı ve kapsamı vakfiye içeriğinde belirtilmiş olup, muhasebe defter serileri içindeki verilerle vakıfname desteklenmiştir. Vakfiye içeriğinde vakfın genel çerçevesi belirtilmiş olup, dini ve sosyal amaçlar güttüğü anlaşılmıştır. XVIII. yüzyılda kurulan Halime Hatun Vakfı hem gelir sağlayan hem de sosyal hizmet sunan özellik taşımaktadır. Vakfın içeriğinde XVIII yüzyılda kurulan Halime Hatun vakfının muhasebe kayıtları ile Erzurum şehrinin dönem içinde geçirdiği sosyal ve ekonomik dönüşümlerinin ipuçları gözlemlenmiştir.

Vakfiyede Halime Hatun'un ikamet ettiği mahalledeki Yeğen Ahmet Ağa camisinin tamirlerinin karşılanması, eksikliklerinin giderilmesi, caminin aydınlatılması, mahallede vefat eden ahali için helvaların yapılması gibi önemli dini ve sosyal hizmetlerin çerçevesi detaylıca çizilmiştir. Bunun yanında her Kurban Bayramı'nda adakların yapılması ve mahalledeki fakir ahaliye dağıtılması vakfiye içeriğinde incelenmiştir. Elde edilen bilgiler neticesinde dönem itibarıyla vakıfların kuruldukları mahallede dini ve sosyal hizmetleri belediyeçilik anlayışıyla yaptıkları anlaşılmaktadır. Her vakfın bulunduğu mahallenin beledi hizmetlerini devlete yük olmadan karşılayan önemli müesseselerden olduğu ele alınan örnekten de görülmektedir. Vakıf Halime Hatun akarları dini ve sosyal hizmetleri öncelik olarak görmüş ve akarların gelirlerini bu şekilde dağıtmıştır. Vakıf içeriği incelendiğinde Halime Hatun'un mülklerini şahsi çıkarları yerine toplumsal fayda amaçlı kullandığı görülmüştür. İncelenen muhasebe defter serilerinden elde edilen veriler vakıf gelirlerinin büyük çoğunluğunun beledi hizmetlere ayrıldığı görülmüş, bunun yanında akarlardan elde edilen kira gelirlerinin vakfa her sene daha fazla para bıraktığı tespit edilmiştir. 11 yıllık defter serileri vakfın akarlardan her sene karını arttırdığını ve bunun neticesinde vakfın kendi bünyesine aktarılan paranın miktarının da arttığı görülmüştür. 11 yıllık muhasebe defter serilerinde akarların 1259 senesinde vakfa 50 kuruş bıraktığını gösterirken, 1270 senesinde bu miktarın 359 kuruşa kadar çıktığını tespit edilmiştir. 309 kuruş vakfın 11 yıllık kar oranından artış sağladığı görülmüştür. Bu bağlamda Erzurum'da dükkanların her sene kar elde ederek satış yaptıkları, ticari hayatın canlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Kebapçı ve fırıncı dükkanları gibi gündelik gıda ihtiyaçlarını karşılayan akarların diğer akarlara oranla daha fazla kar elde ettikleri anlaşılmıştır.

Genel olarak bakıldığında vakfiye ve muhasebe defterleri incelenen Halime Hatun vakfının tıpkı diğer vakıf müesseseleri gibi toplumsal faydayı amaç edindiği anlaşılmıştır. Vakıf müesseselerinin toplumsal fayda gayesinin devletlerin uzun soluklu olmalarına büyük katkı sağladıkları görülmüştür. Vakıfların dini, sosyal, eğitim gibi hizmet kapsamlarını muazzam şekilde ifa etmeleri devletlerin dönem itibarıyla en küçük yerleşim birimlerinde bile toplumla sağlıklı bağ kurmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti bu minvalde vakıf müesseseleri ile asırlar boyunca en ücra yerleşim alanlarıyla iktisadi ve sosyal bağlarını korumayı başarmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin uzun soluklu olması vakıf kurumlarının sağladığı hizmetler ile desteklendiği söylenebilir. Bu bakımdan Halime Hatun vakfı ve muhasebe defter serileri özelde Erzurum şehrini, sosyal yapısını, iktisadi durumunu anlaşılmasına yardımcı olduğu kadar, genel manada Osmanlı Devleti'nin dönem içindeki sosyal hizmet ağlarının vakıf müesseseleri ile sağlandığını bize aktarmaktadır.

Literatürde vakfiye ve muhasebe kayıtları üzerine araştırma yapılan eserler mevcut olup elde edilen sonuçlar benzerlik göstermektedir. Nitekim vakfiye ve muhasebe kayıtları üzerinden vakıfların buldukları şehirlere sosyal, iktisadi ve kültürel özellikler kazandırdıkları, toplumun şehirlerde kurulmuş vakıflar tarafından kalkındırıldığı görülmektedir. Bu çalışma genel olarak Erzurum şehir ekonomisine vakıfların katkısının anlaşılmasını sağlamakta özelde ise Halime Hatun Vakfının kurulduğu mahalleye kazandırdığı canlılığın anlaşılmasını sağlamaktadır. 19. yüzyıldaki Erzurum'un ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda şehrin sürekli Rus saldırılarına uğradığı ve bundan dolayı şehirde ekonomik durumun gerilediği anlaşılmaktadır. Şehrin merkezden uzak olması ve saldırılara maruz kalması halkın bütünleşmesine ve bu yolla mallarını ortak hizmet alanlarına aktarmasına yol açmıştır. Nitekim vakıf kurumları aracılığıyla 19. yüzyılda Erzurum'da yaşanan iktisadi zorluklar aşılmaya çalışılmıştır.

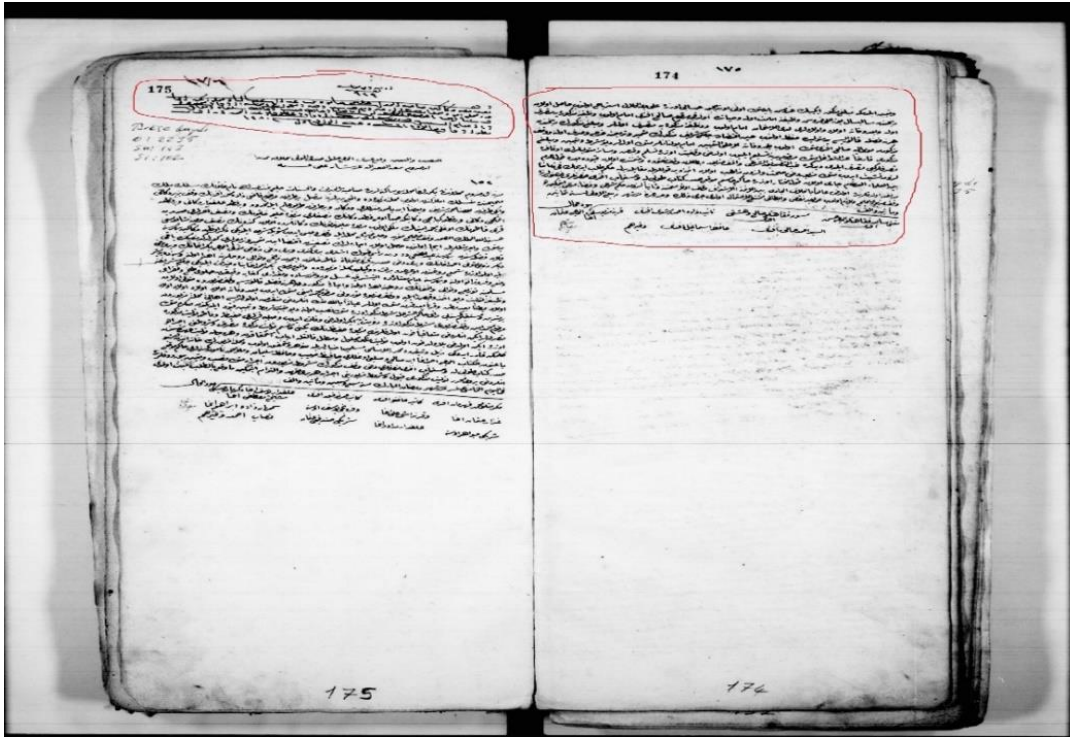
5. Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. (2013). *İslam Hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi* (3. baskı). Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Berki, Ali Himmet. (1946). *Vakıflar*. Aydınlık.
- Bulut, Mehmet. (2014). *Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans, Vakıf ve İktisat Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Çilingir, Hamdi. (2018). *Vakıfta amaç haneî vakıf hukuku çerçevesinde bir araştırma*. İktisat.
- Çizakça, Murat. (2017). *İslam Dünyasında vakıflar*. KTO Karatay Üniversitesi.
- Demirel, Hale. (2006), *Mahkeme sicillerine göre xvi. yüzyıl ilk yarısında Bursa vakıfları* (Tez No. 187507) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Yüksek Lisans Tezi.
- Gider, Sinan. (2022). *Vakıfların iktisadi ve sosyal kalkınmadaki rolü: Erzurum vakıfları örneğinde (XIX.Yüzyıl-Merkez)* (Tez No. 723778) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Doktora Tezi.
- Günay, Hacı Mehmet. (2012). "Vakf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 42, s. 479-486.
- Gündüz, Ahmet. (2009). *Kırşehir'de vakıflar ve vakfiyeler*. Kırşehir Valiliği.
- Kazıcı, Ziya. (2004). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. Bilge.
- Köprülü, M.F. (1942). *Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti ve tarihi tekâmülü*, Vakıflar Dergisi, S.II, Ankara, s.1.

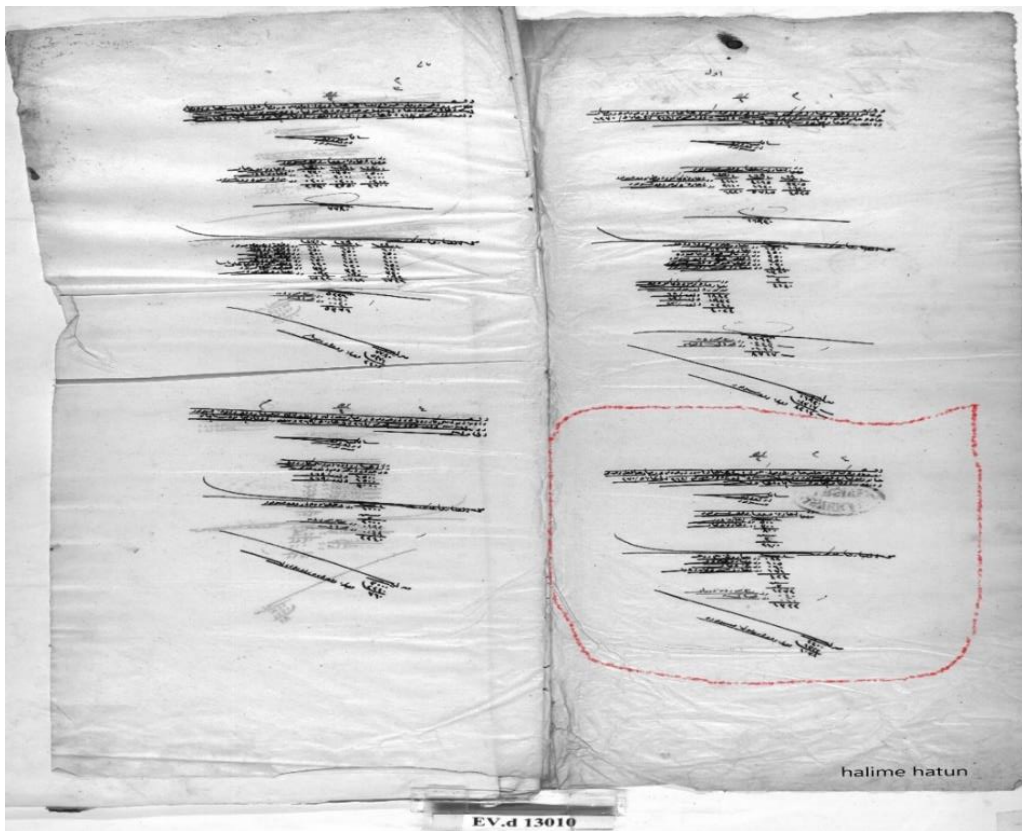
- Leeuwen, Richard Van. (2012). *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir*, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre.
- Özgüdenli, Osman Gazi. (2012). “Vakfiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 42, 467-469.
- Öztürk, Nazif. (1983). *Menşei ve tarihi gelişimi açısından vakıflar*. VGM.
- Öztürk, Nazif. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeker, Mehmet. (2007). *İslam’da sosyal dayanışma müesseseleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Şensoy, Fatma. (2014). Muhasebe defterlerinden vakıfların çok yönlü boyutlarını izlemek-bir örnek XVIII. yy.. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), 76-103.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/30122/324994>
- Tabakoğlu, Ahmet. (1986). *Türkiye iktisat tarihi*. Dergâh.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (1997). *İslam hukuku ve fıkıh ıstılahları kamusu*. Eser Neşriyat.
- Yediyıldız, Bahaddin. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye’de vakıf müessesesi*. TTK.
- Yüksel, Hasan. (1999). Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII Yüzyıllar), 1-12, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C, 5.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi VGMA, Vakfiyeler Kataloğu, Defter 583, Sayfa 0090.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi VGMA, Vakfiyeler Kataloğu, Defter 12115, Sayfa 0093.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi VGMA, Vakfiyeler Kataloğu, Defter 12746, Sayfa 0006.

Ekler

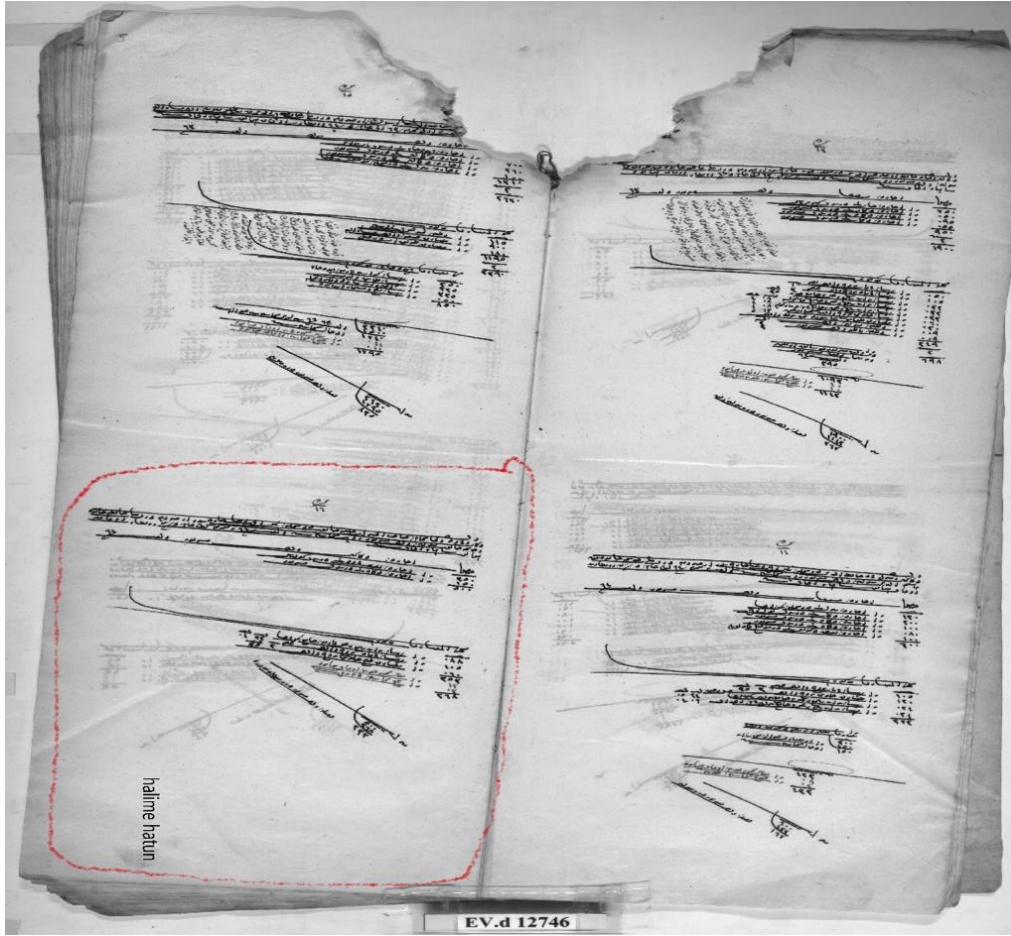
Ek 1. Vakfiye

Ek 2. Muhasebe evraki

Ek 3. Muhasebe evraki

Ek 4. Muhasebe evraki

